

Mariusz KRZYSZTOFIŃSKI¹

ARCYBISKUP² IGNACY TOKARCZUK WOBEC ATEIZMU. ZARYS ZAGADNIENIA

Artykuł prezentuje stosunek jednego z najwybitniejszych hierarchów Kościoła katolickiego w Polsce XX w., członka Rady Głównej Episkopatu Polski, metropolity przemyskiego abp. Ignacego Tokarczuka, do promowanego przez komunistyczne władze ateizmu. Jako ordynariusz diecezji przemyskiej duchowny ten odegrał szczególną rolę w przeciwdziałaniu ateizacji społeczeństwa poprzez swoją postawę i nauczanie pasterskie, będące rezultatem własnych doświadczeń życiowych, jak również wnikliwych studiów i przemyśleń. W pierwszym z wymienionych przypadków znaczną rolę odegrały przeżycia abp. Tokarczuka z okresu sowieckiej okupacji Lwowa w latach 1939 – 1941, kiedy to musiał się ukrywać, fałszować dokumenty. W drugim zaś studia nad genezą i rodzajami ateizmu podjęte na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Nauczanie duszpasterskie abp. Tokarczuka bardzo szybko zostało odnotowane przez Służbę Bezpieczeństwa za „godzące w podstawy prawne PRL”. SB dostrzegła zaangażowanie abp. Tokarczuka w przeciwstawianie się ateizmowi (traktowanego przez niego jako promocja zakłamania i fałszu) w postaci głoszonych kazań uznawanych za „bezkompromisowe” oraz zakrojonego na szeroką skalę programu budownictwa sakralnego w diecezji przemyskiej. W artykule autor klasyfikuje zjawisko i charakter ateizmu stanowiącego integralną część ideologii marksistowskiej. Sprzeciwiając się tej doktrynie, abp Tokarczuk bronił ignorowanych przez komunistów w PRL praw ludzi wierzących.

Słowa kluczowe: ateizm, komunizm, laicyzacja, Kościół.

Arcybiskup metropolita przemyski Ignacy Tokarczuk odszedł do Pana 29 grudnia 2012 r. Niniejszy tekst poświęcony jest stosunkowi abp. Tokarczuka do ateizmu, któremu przeciwdziałał, pełniąc posługę biskupią. W opinii wielu historyków, świadków tamtych czasów, śp. abp Ignacy Tokarczuk należał do najważniejszych polskich biskupów drugiej połowy XX w. Potwierdzeniem tej opinii są choćby słowa wypowiedziane przez byłego prezydenta Słowacji Michała Kováča, że w okresie komunizmu Polska miała trzech mężów stanu: Ojca Świętego Jana Pawła II, ks. prymasa Stefana Wyszyńskiego i abp. Ignacego Tokarczuka³.

---

¹ Dr Mariusz Krzysztofiński, Referat Badań Naukowych Oddziałowego Biura Edukacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Rzeszowie; mail: mariusz.krzysztofinski@ipn.gov.pl

² W latach 1965 – 1991 biskup Tokarczuk był ordynariuszem przemyskim. Tytuł arcybiskupa *ad personam* bp. Tokarczukowi nadał 2 czerwca 1991 r. Ojciec Święty Jan Paweł II. Rok później abp. Tokarczuk został metropolitą przemyskim. W niniejszym artykule używać będę tytułu arcybiskupa.

³ Wypowiedź byłego prezydenta Słowacji Michała Kováča z 19 kwietnia 2006 r. podczas uroczystości odnowienia doktoratu abp. I. Tokarczuka na Wydziale Zamiejscowym Nauk o Społeczeństwie KUL-u w Stalowej Woli.

Próbując przedstawić postawę abp. Tokarczuka wobec ateizmu, trzeba przypomnieć ideologiczne przesłanki praktyki politycznej formacji ustrojowej PRL w odniesieniu do religii i Kościoła katolickiego czerpiącej wzorce z systemu wypracowanego przez bolszewików w ZSRS⁴.

W wypadku Polski pozostającej od 1944 r. w sowieckiej strefie wpływów Kościół katolicki był stopniowo spychany na margines życia społecznego. Realizatorem idei ateistycznych będących konstytutywną częścią komunistycznego systemu światopoglądowego był cały ówczesny aparat państwa zdominowany przez PPR/PZPR. Ateizacja miała charakter państwowy, gdyż stanowiła oficjalną wykładnię stosunku państwa komunistycznego do religii i Kościoła. „Wojujący”, napastliwy ateizm był wykorzystywany do radykalnego zmniejszenia roli Kościoła katolickiego w życiu społecznym. Działania te podejmowano w myśl tezy Karola Marksa, że „prawdziwe szczęście ludu wymaga zniesienia religii jako urojonego szczęścia ludu”. W ten sposób rozumując – jak pisze Michael J. Buckley – religię należało zniszczyć „we wszelkiej społecznej, ekonomicznej i politycznej rzeczywistości”, kierując się formalnie troską o afirmację człowieczeństwa. Unicestwienie wiary w Boga było więc „kategorycznym nakazem”⁵.

Od początku istnienia Polski Ludowej – jak dowodzi Krystyna Wiesława Trembicka – Kościół katolicki był traktowany jako wróg, a po 1956 r. – jako przeciwnik polityczny przeciwstawiający się laicyzacji społeczeństwa. Wszystkie rządzące ekipy realizowały zatem w praktyce „utajoną walkę” z Kościołem, gdyż jego nauczanie było co najmniej „konkurencyjne” wobec ideologii komunistycznej⁶.

W historii polskiego Kościoła szczególną rolę w przeciwdziałaniu ateizacji społeczeństwa odgrywał abp Ignacy Tokarczuk⁷, który za główną zasadę swojej pracy

⁴ Zob. szerzej: R. Dzwonkowski SAC, *Kościół katolicki w ZSSR. Zarys historii*, Lublin 1997, s. 59–104.

⁵ Zob. M.J. Buckley, *Ateizm w sporze z religią*, Kraków 2009, s. 163, 164–165. Ideolog ateizmu Andrzej Nowicki autorytatywnie stwierdzał, że „religia jest narzędziem ujarzmania mas pracujących wiarą w boskość i nienaruszalność porządku społecznego” [A. Nowicki, *Historia ateizmu i krytyki religii*, cz. IV (wykład wygłoszony w dn. 16 V 1957 r.), [w:] *Ateizm a religia. Wykłady wygłoszone na centralnym kursie aktywu partyjnego maj 1957 rok*, Warszawa 1957, s. 267]. Według marksistów Kościół katolicki był najpierw ideologiem i apologetą feudalizmu, a następnie ustroju kapitalistycznego. Zob. J. Guranowski, *Istota i metody laicyzacji życia społecznego*, [w:] *Religia i laicyzacja. Materiały do studiowania zagadnień światopoglądowych i naukowego ateizmu*, Łódź 1961, s. 224. Kontynuując swój wywód, Jan Guranowski stwierdził, że „Kościół katolicki jest nieprzejednanym wrogiem socjalizmu” i prowadzi „przeciw socjalizmowi walkę polityczną wszelkimi dostępnymi mu metodami” (*ibidem*, s. 234–235). Dlatego według tego autora „okielznanie wojującego klerykalizmu, zmuszenie reakcyjnego kierownictwa Kościoła, również środkami przymusu państwowego, do ograniczenia swej działalności do ram ściśle religijnych jest niezbędnym warunkiem likwidacji zarzewia konfliktów wyznaniowych” (*ibidem*, s. 247). Na temat ateizmu zob. też: J. Sochoń, *Ateizm*, Warszawa 2003.

⁶ K.W. Trembicka, *Wrogowie w myśli politycznej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej*, Lublin 2013, s. 136–139.

⁷ Jak wspominał abp Ignacy Tokarczuk, postawa Episkopatu Polski wobec ateizmu była jednoznaczna i zgodna: „Jeśli chodzi o stanowisko w stosunku do ateizmu, to nie było żadnych wątpliwości. Tutaj zawsze była jedność i autorytet prymasa Wyszyńskiego był decydujący, a równocześnie przekonania każdego z nas. Myśmy się spotykali w codziennych sprawach. Widzieliśmy, jak ten system niszczy wszystko, krępuje. Wiedzieliśmy, jakie jest pragnienie

duszpasterskiej przyjął dewizę *salus animarum suprema lex esto*⁸. Ojciec Święty Jan Paweł II w liście skierowanym 21 czerwca 1992 r. – w 50. rocznicę święceń kapłańskich – do abp. Tokarczuka napisał: „Drogi Księżu Arcybiskupie! To właśnie w tych trudnych czasach stałeś się dla Kościoła przemyskiego, a także dla Kościoła w całej Polsce, nieustraszoną świadkiem prawdy ewangelicznej, niezłomnym obrońcą praw Kościoła do swobodnego spełniania swej misji i praw ludzi wierzących do wyrażania swych przekonań religijnych, a także praw Boga do odbierania czci w świątyniach na naszej ziemi. Byłeś rzecznikiem narodu walczącego o swą suwerenność w starciu z systemem państwa totalitarnego. Twój głos, Pasterzu, był słuchany w całej Ojczyźnie, umacniał na duchu i dodawał odwagi, gdy było ciężko. [...] Za to świadectwo Pasterza niezłomnego, które miałem okazję przez wiele lat podziwiać osobiście, składam Ci, Drogi Księżu Arcybiskupie Jubilacie, wyrazy głębokiej wdzięczności”⁹.

***

Sakra biskupia ks. Ignacego Tokarza odbyła się 6 lutego 1966 r. W swoim herbie biskupim wpisał słowa *Deus Caritas*. Jak wspominał po latach, na wieść o nominacji biskupiej wyjechał na tydzień do sanktuarium oo. Bernardynów w Leżajsku: „W ciągu całego tygodnia najpierw powiedziałem sobie: jestem rzucony na głęboką wodę, jestem człowiekiem samotnym. Stały przede mną ogromne zadania. Nie mam ani takich przyjaciół, ani nikogo, na kim mógłbym się oprzeć. Zresztą w tej sytuacji i najlepsza przyjaźń by nie wystarczyła. Więc powiedziałem sobie: mnie tylko zostaje Bóg, kiedy się na Nim oprę, będę się trzymał konsekwentnie, mogę wiele wycierpieć, ale nie przegram. Dlatego w mojej pieczęci biskupiej jest Dekalog – dziesięć przykazań z Duchem Świętym i hasło programowe «*Deus Caritas – Bóg jest miłością*». Sięgnąłem do najgłębszej prawdy chrześcijaństwa i równocześnie do najpewniejszego drogowskazu, jakim jest Dekalog”¹⁰.

---

zdobywania praw, praworządności, wolności itd.” (cyt. za: *Nie można zdradzić Ewangelii. Rozmowy z abp. Ignacym Tokarczukiem*, wstęp i oprac. M. Krzysztofiński, wyd. 2, Rzeszów–Kraków 2013, s. 62).

⁸ Relacja ks. Józefa Sondej, 17 I 2013 r.; Relacja ks. Stanisława Czenczka, 3 III 2015 r. W swoim dzienniku duchowym pod datą 1 IX 1962 r. przyszedł arcybiskup metropolita przemyski zapisał: (...) *Animożje nas opanowują na widok ateistów współczesnych i całej walki z Bogiem, religią. Jak bardzo często uczuciem niechęci, pogardy i nienawiści kwitujemy cały problem. Oczywiście, że złe czyny zasługują na potępienie, ale człowiek czyniący zło, to biedna, politowania i współczucia godna istota. Ile jest w tym także winy obecnych i przeszłych pokoleń wierzących, że ateizm stał się w XX wieku tak ostrym zagadnieniem. Dlatego w zetknięciu z ateistami będę sobie uświadamiał wielką swoją winę i odpowiedzialność za taki stan rzeczy. Nikogo nie będę potępiał, ale wszystkich chce ogarnąć swoją sympatią i życzliwością. To, co się dzieje, to dramat całej ludzkości. W naszym podejściu dopodejściu do ateizmu i osadzaniu go jest pewna doza niesprawiedliwości i pomieszanego płaszczyzn (...)*. Cyt. za: *Księża Ignacego Tokarczuka Dziennik duchowy z lat 1959–1965* [w:] *Super Omnia Veritas. Księga dedykowana Księdzu Profesorowi Tadeuszowi Śliwie w 90. rocznicę urodzin i 50-lecie pracy naukowej*, red. ks. J. Wołczański, we współpracy z ks. S. Nabywańcem i bp. A. Szalem, Lwów–Kraków 2015, s. 714.

⁹ Cyt. za: abp I. Tokarczuk, *W starciu z totalitaryzmem*, rozmowy przeprowadził T. Fredro-Boniecki, Paris 1994, s. 199.

¹⁰ Abp I. Tokarczuk, *Boże zwycięstwo*, „Studia Rzeszowskie” 2003/10, s. 141–142.

Swoją postawę negacji wobec komunizmu i promowanego przez niego ateizmu abp Ignacy Tokarczuk wyraził jednoznacznie podczas uroczystości Tysiąclecia Chrztu Polski w 1966 r. W ich trakcie wygłosił kilkadziesiąt kazań, które zostały uznane przez komunistów za wrogie wobec panującego ustroju. W homilii wygłoszonej 7 września 2006 r. w Sanktuarium Matki Bożej Dzikowskiej w 40. rocznicę uroczystości milenijnych w Tarnobrzegu abp Tokarczuk mówił: „Podczas Milenium Kościół przeszedł do ofensywy wobec komunizmu. Ofensywa ta miała charakter duchowy i wymierzona była w ateizm propagowany przez władze. W trakcie Milenium naród się policzył. Okazało się, że tych komunistów jest mniej”¹¹.

W lutym 1967 r. abp Tokarczuk został członkiem Rady Głównej i Komisji Wspólnej Episkopatu Polski i Rządu PRL. Przeciwko tej drugiej nominacji protestowały władze komunistyczne. 16 czerwca 1967 r. Komisja Główna Episkopatu Polski zleciła abp. Tokarczukowi przygotowanie projektu memoriału do rządu. Ostatecznie został on przyjęty i podpisany przez wszystkich biskupów podczas konferencji plenarnej Episkopatu Polski 28 VI 1968 r. W jednym z jego punktów czytamy: „Konsekwencją pomieszania pojęć jest utożsamianie państwa z wojującym ateizmem w narodzie w 90 – ciu procentach wierzącym. Jest rzeczą zrozumiałą, że jeśli państwo w swej działalności oświatowej, wychowawczej, kulturalnej i w kierowaniu życiem naukowym staje się jednostronnie wyrazicielem światopoglądu materialistycznego, to wielu ludzi – niezależnie od naszej woli – widzi w Kościele, tym bardziej po deklaracji soborowej o wolności sumienia – ostoję wolności i antytezę dominacji jednego światopoglądu. Kościół jednak, chociaż widzi te alienację, nie inspirował tych poglądów, koncentrując się wyłącznie na sprawach religijnych(...) Rozdział państwa od ateizmu jest niezbędnym warunkiem, aby opinia publiczna nie szukała oparcia poza państwem i nie wiązała z Kościołem żadnych tendencji politycznych”¹².

Postawa abp. Tokarczuka, trafnie odczytującego potrzeby Kościoła w Polsce, wynikała z jego głębokiej znajomości zbrodniczego systemu komunistycznego¹³. Źródłem tej wiedzy były zarówno własne doświadczenia życiowe duchownego¹⁴, jak też studia na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim¹⁵. O tych pierwszych tak mówił po latach: „Znam komunizm i praktycznie, i teoretycznie. Mój dom rodzinny był 30 km od Zbrucza.

¹¹ Cyt. za: D. Iwaneczko, M. Krzysztofiński, *Konspiracja, opozycja i opór społeczny na Podkarpaciu w latach 1944–1989*, [w:] *Konspiracja i opór społeczny na Podkarpaciu w okresie PRL*, red. J. Kurtyka, Przemyśl 2007, s. 17.

¹² *Do Rządu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej na ręce Premiera Józefa Cyrankiewicza w Warszawie, Gniezno, 28 VI 1968 r.* [w:] abp I. Tokarczuk, *Z przemyskiej „twierdzy”*, cz. 2, wstęp, opracowania, wywiady L. Żbikowska, Michalineum 1999, s. 170.

¹³ Temu zagadnieniu poświęciłem artykuł. Zob. M. Krzysztofiński, *Postawa ks. abpa Ignacego Tokarczuka wobec komunizmu* [w:] *Historia bliższa ludziom. Prace ofiarowane księdzu profesorowi Janowi Kracikowi w 70. rocznicę urodzin*, pod red. s. E. E. Wróbel CSFN, ks. R. Szczurowskiego, Kraków 2011, s. 207 - 213.

¹⁴ Zob. szerzej: Z.K. Wójcik, *Ignacy Tokarczuk – młodość i pierwsze lata kapłaństwa*, „Studia Rzeszowskie” 2003/10, s. 14–25.

¹⁵ W. Wierzbieniec, *Duszpasterz, naukowiec, rządcą diecezji*, [w:] *Księga jubileuszowa 25 lat pasterskiego posługiwania ks. biskupa Ignacego Tokarczuka*, red. J. F. Adamski, M. Rudnicka, Brzozów – Stalowa Wola 1991, s. 33.

Wyjeżdżaliśmy na wycieczki: to był okres kolchozów – po drugiej stronie rzeki widziało się inny świat¹⁶.

Wyrazem studiów nad ateizmem jest analiza tego zjawiska dokonana przez abp. Tokarczuka podczas konferencji 28 listopada 1967 r. w Pelplinie. Jego wystąpienie zatytułowane *Problem ateizmu* było na owe czasy niezwykle nowatorskie. Dzieląc ateizm na teoretyczny i praktyczny¹⁷, abp Tokarczuk dostrzegał także istnienie ateizmu względnego i bezwzględnego, który utrzymywał, że Boga nie ma. Inną formą klasyfikacji zjawiska ateizmu był podział na ateizm intelektualny i wulgarny oraz na socjologiczny i wojujący. Ten ostatni był w rozumieniu abp. Tokarczuka skrajną odmianą tej doktryny, która „nie zadowala się postawą bierną lub sceptyczną w stosunku do religii, lecz zajmuje negatywną postawę czynną, czyli stara się za wszelką cenę zwalczać i niszczyć wszelki przejaw religii¹⁸”, wykorzystując całą machinę państwa do osiągnięcia swojego celu.

Biskup Tokarczuk stwierdzał, że ateizm ma charakter uniwersalny – występuje na całym świecie oraz że „jako światopogląd zawsze istniał i będzie na pewno istniał także w przyszłości”. Ma on przyczyny natury socjologicznej, politycznej, religioznawczej, kulturowej oraz cywilizacyjnej¹⁹. Analizując zjawisko ateizmu, abp Tokarczuk doszedł do wniosku, że „najważniejszym zadaniem duszpasterskim jest roztropne i cierpliwe dokonanie przemian dawniejszej, tzw. tradycyjnej religijności naszego Ludu Bożego w religijność świadomą, z własnego wyboru – religijność dostosowaną do sytuacji społecznej, kulturalnej, oświatowej każdego członka naszej społeczności narodowej i Bożej²⁰”. Dwa lata później w kazaniu wygłoszonym w Tarnobrzegu 20 września 1969 r. abp Tokarczuk mówił, że systemy ateistyczne „odrzucają nie Boga, bo go nie znają, ale fałszywy obraz Boga. Fałszywie sobie tego Boga przedstawiają i dlatego odrzucają go i walczą z nim, bo nie wiedzą, czym jest Bóg w swojej istocie niedostępny²¹”.

¹⁶ Abp I. Tokarczuk, *Boże zwycięstwo*, s.146–147.

¹⁷ Jak pisał: „Ateizm teoretyczny usiłuje stawiać na problem istnienia Boga na płaszczyźnie prawdy, czyli myślenia teoretycznego (refleksji rozumowej), tłumacząc wszechświat, jego powstanie i istnienie tak, jakby nie było Boga, ani Jego stwórczej mocy, ani Opatrzności. Natomiast ateizm praktyczny jest postawą psychiczną, która w zasadzie przyjmuje istnienie Boga-Absolutu, a nawet głosi go i wyznaje, ale w życiu praktycznym postępuje tak, jak gdyby Boga nie było – Boga-Prawodawcy i Sędziego” (abp I. Tokarczuk, *Problem ateizmu*, [w:], idem, *Wytrwać i zwyciężyć*, Paryż 1988, s. 204–205).

¹⁸ *Ibidem*, s. 211. Jak dowodził abp Tokarczuk: „Przed ateizmem wojującym staje niedwuznaczna alternatywa: albo ludzkość wyrzeknie się Boga i religii oraz stanie się z czasem całkowicie ateistyczna, albo także zawróci z współczesnej, domniemanej drogi negacji i skieruje się ku lepiej poznanemu Bogu” (*ibidem*, s. 212).

¹⁹ *Ibidem*, s. 215–227.

²⁰ *Ibidem*, s. 228.

²¹ Cyt. za: abp I. Tokarczuk, *Kazania pod specjalnym nadzorem*, wybór i wstęp L. Żbikowska, Marki-Struga 1998, s. 197. Z kolei w kazaniu wygłoszonym podczas uroczystości jubileuszowych 17 IX 1972 r. w sanktuarium w Dębowcu abp. Tokarczuk powiedział: „(...) Tam gdzie zniszczono prawo moralne, tam zniszczono tak samo wiarę w Boga, usunięto z życia. Już św. Augustyn, wielki myśliciel, półtora tysiąca lat temu powiedział, że społeczeństwo, w którym Boga nie ma jest jaskinią zbójców, już dzisiaj możemy stwierdzić to na każdym kroku”. Cyt. za: M. Krzysztofiński, *Uroczystości religijne z udziałem przedstawicieli Episkopatu Polski we wrześniu 1972 r. na terenie diecezji przemyskiej (Miejsce Piastowe, Stara Wieś, Dębowiec) w świetle materiałów Służby Bezpieczeństwa* [w:] *Super Omnia Veritas. Księga dedykowana Księdzu Profesorowi Tadeuszowi*

Niezłomną postawę abp. Tokarczuka wobec systemu komunistycznego promującego ateizm szybko dostrzegła Służba Bezpieczeństwa (SB) PRL. W jednym z raportów z 14 czerwca 1966 r. można wyczytać, że jego działalność zmierza do „uaktywnienia w jak najszerszym zakresie pracy duszpasterskiej Kościoła” i cechuje się „licznymi wrogimi wypowiedziami pod adresem ustroju, ateistycznego wychowania”. W swoich wystąpieniach, słynnych potem na całą Polskę „bezkompromisowych kazaniach”, abp Tokarczuk traktował propagandę ateistyczną jako promocję zakłamania i fałszu²². Kilka lat później – jak zanotowali funkcjonariusze SB w sierpniu 1971 r. – w kazaniach stwierdzał, że „mała garstka ateistów” próbuje narzucić ateistyczne poglądy „olbrzymiej przewadze wierzących”²³. Analizując głoszone przez abp. Tokarczuka kazania, SB stwierdzała, że od stycznia do czerwca 1971 r. wygłosił 64 kazania. W 23 odnotowano tzw. „wrogie wystąpienia”, w których abp Tokarczuk twierdził między innymi, „że w warunkach prowadzonej w Polsce ateizacji i laicyzacji społeczeństwa nie może dojść do normalizacji stosunków między państwem a kościołem [*sic!*], że realizacja podstawowych dążeń kościoła [*sic!*] będzie widowym znakiem, i że następują zmiany w polityce wyznaniowej i nowym władzom można zaufać”²⁴.

W 1976 r. kierownik Urzędu ds. Wyznań, oceniając wystąpienia abp. Tokarczuka, stwierdzał, że lansuje on podział społeczeństwa na wierzących i ateistów, i zarzucał duchownemu „brak tolerancji i poszanowania wobec ludzi o światopoglądzie ateistycznym”²⁵.

Według abp. Tokarczuka, baczego obserwatora życia społecznego w komunistycznej Polsce, większość ateistów to konformiści „żyjący w kłamstwie”, „którzy ze względu na karierę zawodową ukrywają swą prawdziwą, religijną postawę”. Arcybiskupowi Tokarczukowi przypisywano, że zarzuca „ateistom sfanatyzowanie i nienawiść «nie tylko do tego, co katolickie, ale i do tego, co polskie»”²⁶. Krytykując ateizm w kazaniu

---

Śliwie w 90. Rocznicę urodzin i 50 – lecie pracy naukowej, red. ks. J. Wołczański przy współpracy ks. S. Nabywańca i bp. A. Szala. Lwów – Kraków 2015, s. 427.

²² *Abp Ignacy Tokarczuk. Trzeba oprzeć na prawdzie*, wybór i oprac. P. Chmielowiec, M. Krzysztofiński, [w:] *Niezłomni. Nigdy przeciw Bogu. Komunistyczna bezpieka wobec biskupów polskich*, red. ks. J. Marecki, F. Musiał, Warszawa–Kraków 2007, s. 438–440.

²³ *Ibidem*, s. 486. W tym samym roku podczas kazania wygłoszonego 22 maja 1971 r. w parafii Nisko abp Tokarczuk stwierdzał: „Jest pewna grupa w naszym narodzie, która niczego nie umie, tylko walczyć z religią. Gdyby walka z religią ustała, oni są bez posad, bez stanowisk, bo niczego nie umieją, nie mają żadnego zawodu, żadnego fachu” (cyt. za: abp I. Tokarczuk, *Kazania pod specjalnym nadzorem...*, s. 105).

²⁴ *Abp Ignacy Tokarczuk. Trzeba oprzeć...*, s. 487. Pozostając przy tej tematyce SB zarejestrowała też stwierdzenie bp. Tokarczuka, aby „odłączyć ateizm od Państwa, tak jak odłączono religię, a wtedy zmieniłaby się sytuacja ludzi wierzących”. *Ibidem*, s. 487.

²⁵ *Abp Ignacy Tokarczuk. Trzeba oprzeć...*, s. 551.

²⁶ *Abp Ignacy Tokarczuk. Trzeba oprzeć...*, s. 551–552. W rozmowach z notablami partyjnymi abp Tokarczuk wielokrotnie wskazywał, że wspieranie ateizmu jest błędem komunistycznych władz, gdyż działania te z góry są skazane na niepowodzenie i nigdy nie zdobędą aprobaty społecznej (Informacje uzyskane od abp. Ignacego Tokarczuka, 5 I 2012 r.). W jednej z takich rozmów abp Tokarczuk argumentował: „Panie sekretarzu, ja myślę o sprawach religijnych i pytam się, czy rzeczą normalną jest, że człowiekowi wojskowemu muszą ślub dawać przy drzwiach zamkniętych, że kierownik szkoły, chcąc ochrzcić dziecko, musi je do dalekiej babci czy krewnej prowadzić, bo to wszystko jest zabronione? Czy ta walka jest rzeczą normalną?” (cyt. za: *Nie można zdradzić Ewangelii...*, s. 52).

wyłoszonym w rzeszowskiej farze w 1975 r., duszpasterz dostrzegł, że jest on coraz bardziej nachalny. Wyrazem tego były próby wpływania przez komunistyczne państwo na obsadę stanowisk kościelnych. Komentując to zjawisko, abp Tokarczuk mówił: „Ateista chciałby więc i przy ołtarzu rządzić, dyktować, kto ma msze św. odprawiać i decydować, kto ma być biskupem [...]. Państwo chce decydować o mianowaniu biskupów zupełnie tak, jak bym ja chciał obsadzić I sekretarza w Rzeszowie”²⁷.

Powodem sprzeciwu abp. Tokarczuka wobec komunizmu było dostrzeżenie ignorowania przez władze praw ludzi wierzących. Jego odpowiedzią na ten stan rzeczy była budowa świątyń bez zgody odpowiednich instytucji komunistycznego państwa²⁸. Podejmując te inicjatywy wbrew ówczesnemu prawu, biskup przemyski wykazywał troskę o przyszłość Kościoła i narodu, co wielokrotnie wyrażał w swoich wystąpieniach. We wrześniu 1978 r., wygłaszając referat *Perspektywy rozwoju Kościoła w Polsce* dla duchowieństwa na KUL-u, mówił: „Aktualny stan Kościoła w Polsce jest relatywnie dobry (podkreślam słowo – relatywnie), bo w przeszło 30-letnich zmaganiach z materializmem ateistycznym Kościół obronił swoją egzystencję, obronił wewnętrzną niezależność i w opinii ogółu społeczeństwa potwierdził swoją stałość jako czynnika trwałego w naszym narodzie. Sądzę, że przeciwnicy ideowi też z tą stałością liczą się”²⁹.

U źródeł negacji systemu komunistycznego przez abp. Tokarczuka legło przekonanie, że prawo stanowione przez tę formację jest odzianym w szaty prawa bezprawiem, niszczącym wszystko, co pozytywne i wartościowe. Tym samym za swój obowiązek uznał on upominanie się o prawa wierzących – formalnie zagwarantowane w konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Postanowił też, że nikt nie może go zmusić, aby bezprawie traktował jako „prawo obowiązujące w sumieniu człowieka”³⁰. Za swoje drugie zadanie przyjął przełamanie ogarniającego naród strachu. Uznawał, że rolą Kościoła jest pozostawanie opozycją moralną³¹. Podkreślał też, że „pójdzie na współpracę z państwem wrogim Bogu i Kościołowi powodowane było brakiem sił moralnych, które by pozwoliły sprzeciwić się naciskom władzy i nie ulec szantażowi”³².

²⁷ Cyt. za: abp I. Tokarczuk, *Kazania pod specjalnym nadzorem...*, s. 20.

²⁸ Po latach tak abp Tokarczuk wspominał genezę tego procesu: „Po rewolucji francuskiej niszczone kościoły, zrujnowano nawet wiele katedr. Francja miała wielką architekturę, sztukę. Niektóre katedry przetrwały do dzisiaj – katedra w Paryżu, inne wspaniałe dzieła sztuki. Rewolucja niszczyła kościoły, bo wychodziła z założenia, że teorią socjologiczną komunizmu ludzi nie przekonają, nie zrobią ich komunistami. Mogą to osiągnąć tylko wtedy, kiedy ludzie nie będą mieli miejsca na spotkania, nie będzie wspólnoty. I tak Francja stała się w dużym stopniu ateistyczna, bo poniszczono kościoły. Dzisiaj Paryż ma ich niewiele. Tej zasady trzymali się komuniści. Wiedzieli, że ludzie nie przekonają swoją doktryną, bo byli realistami. Przecież nawet w Rosji, jak walczone z religią, istniała specjalna literatura, gazeta «Bezbożnik». Wyśmiewano sprawy religijne, kpiono, żeby je ludziom obrzydzić. A jednak po wszystkich rewolucjach w Rosji zniesiono Kościół, ale ostatecznie nie zniesiono Cerkwi. W samej Moskwie kilkadziesiąt cerkwi zniszczono wtedy. Dzisiaj wracają i odbudowują” (cyt. za: *Nie można zdradzić Ewangelii...*, s. 53–54).

²⁹ *Perspektywy rozwoju Kościoła w Polsce*, [w:] bp I. Tokarczuk, *Wytrwać i zwyciężyć...*, s. 28.

³⁰ Abp I. Tokarczuk, *Boże zwycięstwo...*, s. 148; *Słowa Jego Eksceleńcji Ks. Arcybiskupa Ignacego Tokarczuka*, [w:] *Jego życie to służba i świadectwo. Książki Biskup Edward Frankowski*, red. J. Konefał, Stalowa Wola – Sandomierz 2008, s. 18.

³¹ Abp I. Tokarczuk, *Kazania pod specjalnym nadzorem...*, s. 312.

³² Idem, *Od Zbaraża do Przemyśla*, wstęp, oprac., wywiady L. Żbikowska, Marki-Strugi 1998, s. 213.

Komuniści, obawiając się utraty wpływów, zintensyfikowali działania przeciwko Kościołowi. Zapowiadali na przykład likwidację niektórych seminariów duchownych, w tym przemyskiego. Za zgodą kardynała Stefana Wyszyńskiego rozmowy w tej sprawie poprowadził abp Tokarczuk. „Pojechałem z dwoma jeszcze księżmi – wspominał – do ministerstwa. Przyjął nas jakiś podrzędny urzędnik, więc mu powiedziałem: proszę przekazać ministrowi nasze stanowisko. Jeśli nie zmieni się rządowe, to będzie totalna wojna. Cofnęli się. Zostali zmuszeni do odejścia od utartego, swojego trybu rozmowy z Kościołem. To było nowe doświadczenie Kościoła, nie tylko moje”³³.

Istotne dla niniejszych rozważań jest określenie, jak abp Tokarczuk pojmował istotę komunizmu. Światopogląd ten i jego społeczne konsekwencje rozpatrywał na kilku płaszczyznach: politycznej, ekonomicznej i duchowej. Komunizm traktował jako utopię, która wcześniej czy później musi zbankrutować (za utopię uważał również hitleryzm i skrajnie liberalny kapitalizm). Utopię komunistyczną cechowało odrzucenie prawdziwego Boga i próba zastąpienia go kolektywnym bóstwem uosabianym przez klasę robotniczą³⁴. Trzeźwa analiza, poparta gruntowną wiedzą o mechanizmach społecznych i politycznych, pozwalała mu głosić tezę o nieodległym upadku ZSRS.

Jako pasterz przemyski był uznanym autorytetem z zakresu katolickiej nauki społecznej – wygłaszał wykłady na terenie całego kraju oraz w Seminarium Duchownym w Przemyślu. Jak wspominał ks. Mieczysław Szostak, absolwent tego seminarium: „Wykłady z katolickiej nauki społecznej odbywały się po południu w większym bloku. Przypominam sobie, jak na Boże Ciało powiedział: «Potrzebą jest rozdział ateizmu od państwa». Piętnował zakaz budowy nowych świątyń. Uważał, że związek pomiędzy ateizmem a państwem skończy się wtedy, gdy żołnierz czy milicjant będzie mógł w mundurze wziąć ślub w kościele”³⁵.

Już po upadku komunizmu w 1992 r. na ingresie biskupa rzeszowskiego Kazimierza Górnego abp Tokarczuk mówił: „System, który do niedawna panował, powiedział, że koniec z systemami jakimiś utopijnymi, koniec z religią, koniec z Panem Bogiem, to wszystko niepotrzebne. I wielu ludzi uwierzyło, że tak będzie. Kościół, nie mając żadnej siły fizycznej oprócz Słowa Bożego i obecności Boga w Eucharystii, w sakramentach świętych, niemający żadnej potęgi finansowej czy militarnej, przetrwał”³⁶. Kontynuując refleksję o przyczynach destrukcji komunizmu, duszpasterz konstatował, że po pierwsze system ten nie miał poczucia realizmu: „Nie potrudził się system, żeby poznać człowieka. Kim jest, jaki człowiek ma cel, jakie aspiracje, jakie są jego dążenia, jaki sens jego bytowania. To wszystko ich nie obchodziło. I kiedy człowiek nie pasował do tego systemu, [następował] terror, gwałt, przymus, niszczenie – i powstała kultura śmierci”³⁷. Drugą przyczyną był brak prawdy. Komunizm był jej zaprzeczeniem. Trzecią przyczyną

³³ *O rządzeniu – rozmowa z J.E. Ks. Arcybiskupem Ignacym Tokarczukiem*, „Arcana”, 69/3 (2006), s. 9.

³⁴ Ks. A. Garbarz, *Jakie państwo?*, Materiały sesji naukowej, która odbyła się 10 czerwca 2005 r. w Rzeszowie, red. ks. A. Cyprys, ks. A. Garbarz, B. Szluz, Rzeszów 2005, s. 235.

³⁵ Relacja ks. Mieczysława Szostaka z 27 II 2013 r.

³⁶ Instytut Teologiczny w Sandomierzu, Centrum Myśli i Dzieła ks. abp. Ignacego Tokarczuka, AT/0115 – t. K.P. (oryginały), *Zasady życia społecznego*, Kazanie bp. I. Tokarczuka, metropolity przemyskiego, podczas ingresu Biskupa Rzeszowskiego do miejscowej katedry dnia 11 kwietnia 1992 r., mps, k. 1.

³⁷ *Ibidem*, k. 2.

była walka z Bogiem. W rozumieniu ks. abp. Tokarczuka „zła gospodarka” była skutkiem, a nie przyczyną upadku komunizmu³⁸. Kościół katolicki i komunizm cechowała krańcowo odmienna wizja człowieka. Komuniści starali się realizować idee walki klasowej Marksa i Lenina, Kościół zaś odwoływał się do katolickiej nauki społecznej, dostrzegającej w człowieku naturalną skłonność do tworzenia zbiorowości aksjologicznych, dążących do realizacji dobra wspólnego.

Zmierzając do budowy „nowego społeczeństwa”, komuniści usiłowali wychować człowieka o przeniecowanej przez ateizm duszy. Tymczasem, jak przekonywał abp Tokarczuk: „Tam, gdzie odsunięty jest Bóg, deptany jest człowiek. Antropocentryzm bez Boga jest kłamstwem. Tam z kolei, gdzie Bóg jest na swoim miejscu, tam i człowiek zyskuje, i szanowane są jego prawa”³⁹. Wszelkie działania propagujące ateizm godziły w godność osoby ludzkiej, redukując jej związki z transcendencją. Arcybiskup Tokarczuk wyróżniał trzy elementy niezbędne do zachowania godności ludzkiej. Pierwszym była wierność własnym ideałom i przekonaniom, drugim – obrona godności osobowej przez gotowość „nachylenia się ku drugiemu człowiekowi z pomocą, życzliwością, sercem”, trzecim zaś to, „ażeby po sobie w życiu zostawić ślad, trwałe ślady, który by trwał, nawet kiedy my, najmilszy, na tej ziemi przeminiemy”. Dodawał też, że „nie ma większej tragedii osobistej – kiedy człowiek działa wbrew samemu sobie”⁴⁰. Przywracanie ludziom ich godności w zgodzie z przysługującymi im naturalnymi prawami stanowi nieprzemijającą zasługę biskupa przemyskiego.

Podjęty przez abp. Tokarczuka na szeroką skalę program budownictwa sakralnego w diecezji przemyskiej zakładał zagęszczenie sieci parafialnej poprzez budowę nowych świątyn (w procesie tym aktywnie uczestniczyli wierni). Szacuje się, że łącznie w latach 1966–1993 powstało ponad 400 kościołów⁴¹. W ten praktyczny sposób diecezja przemyska przeciwstawiła się polityce ateizacyjnej komunistycznych władz, spychając je do defensywy.

Jednocześnie kontestująca komunizm postawa abp. Tokarczuka sprawiła, że był on okresie PRL wielokrotnie atakowany i szkalowany przez podległe komunistycznej władzy instytucje. Opis tych działań wykracza poza ramy niniejszego opracowania. Warto jednak wspomnieć, że wystąpienia abp. Tokarczuka przeciwko ateizacji wywoływały krytykę w ówczesnej prasie. W „Rzeczpospolitej” z 9 września 1982 r. jego wypowiedzi sprowadzające „ateizm do wspólnego mianownika z negacją wszelkich humanitarnych wartości” uznano za „źródło rozpalania nienawiści w polskim społeczeństwie”. Zarzucano abp. Tokarczukowi, że dyskredytuje władze państwowe, prezentując je jako krzewiciela ateizmu. W tekście tym zaznaczono – jak napisał ks. Józef Wołczański – że ideologia w opinii abp. Tokarczuka „wszystko, co czyni, nosi na sobie piętno zła”⁴².

³⁸ *Ibidem*, k. 3–4.

³⁹ *O rządzeniu...*, s. 16.

⁴⁰ Instytut Teologiczny w Sandomierzu, Centrum Myśli i Dzieła ks. abp. Ignacego Tokarczuka, AT/0128 – t. K.P. (oryginały), *V. Człowiek, Źródło godności ludzkiej*, mps, k. 6.

⁴¹ Zob. szerzej: ks. A. Szypuła, *Historia nowych kościołów w diecezji przemyskiej 1966–1993*, t. 1–2, Rzeszów 1997, t. 3–4, Rzeszów 1998; J. Musiał, *Represje wobec budowniczych kościołów w diecezji przemyskiej*, „Studia Rzeszowskie” 2003/10.

⁴² Ks. J. Wołczański, *W opiniach i komentarzach prasowych*, [w:] *Księga jubileuszowa 25 lat pasterskiego posługiwania...*, s. 164.

Przykład dany przez abp. Tokarczuka miał istotny wpływ na inne diecezje Kościoła katolickiego w Polsce. Przecistawiając się komunizmowi na płaszczyźnie ideologicznej i w praktycznym zarządzaniu diecezją, biskup przemyski dyskredytował i delegitymizował jego ideologiczny monopol, uwypuklając tkwiące w nim sprzeczności, jak również wskazywał drogę, którą powinni kroczyć ludzie wierzący. Innym stałym elementem nauczania abp. Tokarczuka było przekonanie, że w sprawach wiary nie można sobie pozwolić na żaden kompromis z promującymi bezbożnictwo komunistami.

Uzasadniając swoją postawę sprzeciwu wobec komunizmu, abp Tokarczuk mówił po latach: „Są pewne wartości, których trzeba bronić. Nie można zgodzić się z ateizmem, nie można zdradzić prawdy, nie można zdradzić swoich słusznych przekonań, zdradzić Chrystusa, nie można zdradzić Ewangelii”⁴³.

Zasługi abp. Ignacego Tokarczuka w przecistawianiu się ateizmowi przypomniał bp Edward Frankowski w homilii wygłoszonej 24 czerwca 2012 r. w Przemysłu podczas uroczystości 70. rocznicy święceń kapłańskich abp. Ignacego Tokarczuka: „Ksiądz Arcybiskup krytykował komunistyczny system totalitarny, który łamał podstawowe prawa człowieka i wprowadzał urzędową ateizację polskiego społeczeństwa. Za to Polacy darzyli Pasterza ogromnym zaufaniem i poparciem i jest dla nich niekwestionowanym autorytetem moralnym, dzięki temu mógł zintegrować społeczeństwo Podkarpacia. Budował silne więzy społeczne między świeckimi a duchownymi, pomiędzy wszystkimi, którzy na prawdzie chcieli budować wolność i zaufanie. Toteż władze komunistyczne uważały go za jednego z najgroźniejszych przeciwników ustroju socjalistycznego”⁴⁴.

Dokonania śp. abp. Ignacego Tokarczuka docenił Senat Rzeczypospolitej Polskiej, który uchwałą z 21 marca 2013 r. upamiętnił go jako jednego „z najwybitniejszych hierarchów Kościoła rzymskokatolickiego w powojennej Polsce”. W dokumencie podkreślono, że „jego odwaga, zaufanie duchowieństwu i wiernym, stworzenie atmosfery wspólnej odpowiedzialności za realizowane zadania duszpasterskie, zorganizowanie systemu pomocy finansowej, gdy nakładano na duchowieństwo i wiernych dotkliwie kary pieniężne, okazały się skutecznym narzędziem obrony wobec ateizmu i niszczenia Kościoła rzymskokatolickiego. Wybudowanie przez biskupa Tokarczuka bez zezwolenia władz komunistycznych ponad czterystu kościołów i kaplic w diecezji przemyskiej było fenomenem w całym bloku wschodnim”⁴⁵.

BIBLIOGRAFIA

Archiwalia

- [1] Instytut Teologiczny w Sandomierzu, Centrum Myśli i Dzieła ks. abp. Ignacego Tokarczuka, AT/0115 – t. K.P. (oryginały), *Zasady życia społecznego*, Kazanie bp. I. Tokarczuka, metropolity przemyskiego, podczas ingresu Biskupa Rzeszowskiego do miejscowej katedry dnia 11 kwietnia 1992 r., mps, k. 1, 2, 3- 4.

⁴³ *Nie można zdradzić Ewangelii...*, s. 54.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 130–131.

⁴⁵ Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z 21 III 2013 r. w sprawie upamiętnienia arcybiskupa Ignacego Tokarczuka, <http://www.senat.gov.pl/prace/senat/uchwaly> (dostęp: 27.03.2013).

- [2] Instytut Teologiczny w Sandomierzu, Centrum Myśli i Dzieła ks. abp. Ignacego Tokarczuka, AT/0128 – t. K.P. (oryginały), *V.Człowiek, Źródło godności ludzkiej*, mps, k. 6.

Relacje

- [1] Relacja ks. Józefa Sondej, 17 I 2013 r.;
[2] Relacja ks. Mieczysława Szostaka z 27 II 2013 r.
[3] Relacja ks. Stanisława Czenczka, 3 III 2015 r.

Literatura

- [1] abp I. Tokarczuk, *Boże zwycięstwo*, „Studia Rzeszowskie” 2003/10, s. 141–142.
[2] abp I. Tokarczuk, *W starciu z totalitaryzmem*, rozmowy przeprowadził T. Fredro-Boniecki, Paris 1994, s. 199.
[3] *abp Ignacy Tokarczuk. Trzeba oprzeć wszystko na prawdzie*, wybór i oprac. P. Chmielowiec, M. Krzysztofiński, [w:] *Niezlomni. Nigdy przeciw Bogu. Komunistyczna bezpieka wobec biskupów polskich*, red. ks. J. Marecki, F. Musiał, Warszawa–Kraków 2007, s. 438–440.
[4] abp Tokarczuk I., *Kazania pod specjalnym nadzorem*, wybór i wstęp L. Żbikowska, Marki-Struga 1998, s. 197.
[5] abp Tokarczuk I., *Wytrwać i zwyciężyć*, Paryż 1988, s. 204–205).
[6] Buckley J. M., *Ateizm w sporze z religią*, Kraków 2009, s. 163, 164–165.
[7] *Do Rządu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej na ręce Premiera Józefa Cyrankiewicza w Warszawie, Gniezno, 28 VI 1968 r.* [w:] abp I. Tokarczuk, *Z przemyskiej „twierdzy”*, cz. 2, wstęp, opracowania, wywiady L. Żbikowska, Michalineum 1999, s. 170.
[8] Dzwonkowski R., *Kościół katolicki w ZSSR. Zarys historii*, Lublin 1997, s. 59–104.
[9] Garbarz A., *Jakie państwo?*, Materiały sesji naukowej, która odbyła się 10 czerwca 2005 r. w Rzeszowie, red. ks. A. Cypryś, ks. A. Garbarz, B. Szluz, Rzeszów 2005, s. 235.
[10] Guranowski J., *Istota i metody laicyzacji życia społecznego*, [w:] *Religia i laicyzacja. Materiały do studiowania zagadnień światopoglądowych i naukowego ateizmu*, Łódź 1961, s. 224, 234–235.
[11] Iwaneczko D., Krzysztofiński M., *Konspiracja, opozycja i opór społeczny na Podkarpaciu w latach 1944–1989*, [w:] *Konspiracja i opór społeczny na Podkarpaciu w okresie PRL*, red. J. Kurtyka, Przemyśl 2007, s. 17.
[12] Krzysztofiński M., *Postawa ks. abpa Ignacego Tokarczuka wobec komunizmu* [w:] *Historia bliższa ludziom. Prace ofiarowane księdzu profesorowi Janowi Kracikowi w 70. rocznicę urodzin*, pod red. s. E. E. Wróbel CSFN, ks. R. Szczurowskiego, Kraków 2011, s. 207 - 213.
[13] Krzysztofiński M., *Uroczystości religijne z udziałem przedstawicieli Episkopatu Polski we wrześniu 1972 r. na terenie diecezji przemyskiej (Miejsce Piastowe, Stara Wieś, Dębowiec) w świetle materiałów Służby Bezpieczeństwa* [w:] *Super Omnia Veritas. Księga dedykowana Księdzu Profesorowi Tadeuszowi Śliwie w 90. Rocznicę urodzin i 50 – lecie pracy*

- naukowej*, red. ks. J. Wołczański przy współpracy ks. S. Nabywańca i bp. A. Szala. Lwów – Kraków 2015, s. 427.
- [14] *Księdza Ignacego Tokarczuka Dziennik duchowy z lat 1959–1965* [w:] *Super Omnia Veritas. Księga dedykowana Księdzu Profesorowi Tadeuszowi Śliwie w 90. rocznicę urodzin i 50-lecie pracy naukowej*, red. ks. J. Wołczański, we współpracy z ks. S. Nabywańcem i bp. A. Szalem, Lwów–Kraków 2015, s. 714.
- [15] Musiał J., *Represje wobec budowniczych kościołów w diecezji przemyskiej*, „*Studia Rzeszowskie*” 2003/10.
- [16] *Nie można zdradzić Ewangelii. Rozmowy z abp. Ignacym Tokarczukiem*, wstęp i oprac. M. Krzysztofiński, wyd. 2, Rzeszów–Kraków 2013.
- [17] Nowicki A., *Historia ateizmu i krytyki religii*, cz. IV (wykład wygłoszony w dn. 16 V 1957 r.), [w:] *Ateizm a religia. Wykłady wygłoszone na centralnym kursie aktywu partyjnego maj 1957 rok*, Warszawa 1957, s. 267.
- [18] *O rządzeniu – rozmowa z J.E. Ks. Arcybiskupem Ignacym Tokarczukiem*, „*Arcana*”, 69/3 (2006), s. 9.
- [19] *Słowa Jego Ekscelencji Ks. Arcybiskupa Ignacego Tokarczuka*, [w:] *Jego życie to służba i świadectwo. Ksiądz Biskup Edward Frankowski*, red. J. Konefał, Stalowa Wola – Sandomierz 2008, s. 18.
- [20] Sochoń J., *Ateizm*, Warszawa 2003.
- [21] Szypuła. A., *Historia nowych kościołów w diecezji przemyskiej 1966–1993*, t. 1–2, Rzeszów 1997, t. 3–4, Rzeszów 1998.
- [22] Trembicka W. K., *Wrogowie w myśli politycznej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej*, Lublin 2013, s. 136–139.
- [23] Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z 21 III 2013 r. w sprawie upamiętnienia arcybiskupa Ignacego Tokarczuka, <http://www.senat.gov.pl/prace/senat/uchwaly> (dostęp: 27.03.2013 r)
- [24] Wierzbieniec W., *Duszpasterz, naukowiec, rządcą diecezji*, [w:] *Księga jubileuszowa 25 lat pasterskiego posługiwania ks. biskupa Ignacego Tokarczuka*, red. J. F. Adamski, M. Rudnicka, Brzozów – Stalowa Wola 1991, s. 33.
- [25] Wołczański J., *W opiniach i komentarzach prasowych*, [w:] *Księga jubileuszowa 25 lat pasterskiego posługiwania ks. biskupa Ignacego Tokarczuka*, red. J. F. Adamski, M. Rudnicka, Brzozów – Stalowa Wola 1991, s. 164.
- [26] Wójcik K. Z., *Ignacy Tokarczuk – młodość i pierwsze lata kapłaństwa*, „*Studia Rzeszowskie*” 2003/10, s. 14–25.

THE ARCHBISHOP IGNATIUS TOKARCZUK TO ATHEISM. OVERVIEW

The article presents the attitude of one of the greatest hierarchies of the twentieth century of the Catholic Church in Poland, a member of the Central Council of the Polish Episcopate, Archbishop of Przemyśl, Ignacy Tokarczuk, towards atheism promoted by the communistic authorities. As the bishop of Diocese of Przemyśl, he played a special role in combating atheism in society by his approach and pastoral teaching, being the result of his own life experiences, but also thank to in-depth study and reflection. In the first of these cases, a significant role was played by Archbishop Tokarczuk's experience of the soviet occupation of Lviv between 1939 and 1941, when he hid and forged documents. In the second case, his studies of the origins and types of atheism done at the Catholic University of Lublin. His

---

teachings were quickly summarised by the Security Service as “threatening to the legal basis of PRL”. Security Service noticed Archbishop Tokarczuk’s involvement in the opposition to atheism (treated by him as promotion of deception and falsehood) in the form of sermons recognised as “uncompromising” and the large-scale program of religious architecture in the Diocese of Przemyśl. In the article author classifies the phenomenon and the nature of atheism, which is an integral part of the Marxist ideology. Opposed to this doctrine, Archbishop Tokarczuk has defended the rights of believers ignored by communists.

Keywords: atheism, communism, secularisation, Church.

DOI:10.7862/rz.2016.hss.21

Przesłano do redakcji: marzec 2015

Przyjęto do druku: czerwiec 2016